

ROZDZIAŁ 1

Przemiany przestrzenno-funkcjonalne małych miast po 20 latach transformacji

*Hanka Zaniewska**

1.1. Wprowadzenie

Najmniejsze małe miasta, a więc te liczące mniej niż 5 tys. mieszkańców są trwałym i stabilnym ogniwem sieci osadniczej. Ich udział w ogólnej liczbie miast pozostaje od lat na podobnym (ok. 32%) poziomie, a w pierwszych latach XX w. notuje się niewielki wzrost tego udziału, przy znacznym powiększaniu się liczby miast najmniejszych.

W pewnej mierze przyczynił się do tego proces przywracania praw miejskich niektórym wiejskim jednostkom osadniczym (dawnym miastom) lub nadawania statusu miasta osiedlom. Mimo przewagi ilościowej w sieci osadniczej, ludność tych miast to zaledwie 3,9% mieszkańców miast. W tej klasie miast przeważają miasteczka liczące mniej niż 3 tys. mieszkańców.

Rozmieszczenie przestrzenne miast liczących do 5 tys. mieszkańców na terenie kraju jest nierównomierne. Największe skupienie występuje na obszarach województw zachodnich i centralnych, a mniej wykształcona i zdegradowana ich sieć jest charakterystyczna dla obszarów wschodnich. Podobne zróżnicowania wyrażają układy urbanistyczne, architektura, rodzaje zabudowy oraz infrastruktura techniczna i społeczna.

* Hanka Zaniewska, prof. dr hab. inż., Wydział Architektury, Politechnika Poznańska.

Do obszarów charakteryzujących się znacznym udziałem miast najmniejszych należy województwo wielkopolskie, gdzie znajduje się ok. 16% wszystkich miast liczących mniej niż 5 tys. mieszkańców. W województwach zaliczanych do tych, gdzie liczebność miast najmniejszych jest duża (dolnośląskie i mazowieckie), stanowią one ok. 8% miast tych województw.

Oceniając wpływ transformacji społeczno-gospodarczej na rozwój najmniejszych polskich miast, nazywanych miasteczkami, należy zwrócić uwagę na to, że proces zmian systemowych odwrócił zasadniczo dotychczasowe tendencje ich rozwoju. Niegdyś przeważnie rolnicze z upływem lat, zgodnie z przemianami cywilizacyjnymi i uwarunkowaniami rozwoju, traciły swoje dawne funkcje rolnicze na rzecz przemysłu, obsługi rolnictwa i ludności. Nie uniknęły jednak stagnacji.

Zmiany systemowe i związana z nimi likwidacja zakładów pracy wywołały potrzebę poszukiwania nowych form ich aktywizacji, m. in. poprzez rozwój funkcji turystycznej. Równocześnie umocnienie się samorządności lokalnej i wzrost odpowiedzialności gmin w różnym zakresie działalności przyczyniły się do doceniania wartości kulturowej i krajobrazowej miasteczek oraz otaczającego je obszaru, a także wyzwoliły inicjatywy społeczności lokalnej, oparte na umocnionym poczuciu tożsamości z miejscem zamieszkania.

Podatność miasteczek na transformację społeczno-gospodarczą polskiej przestrzeni, wyrażoną wpływem nowych zjawisk na ład przestrzenny, działalność inwestycyjną i sytuację mieszkaniową była przedmiotem badań w latach 1997–1998 (Zaniewska 1998). Wnioski z tych badań są w dużej mierze aktualne i wpisują się w dyskusję nad strategią rozwoju regionalnego kraju i polityką spójności terytorialnej. Poszerzone i uzupełnione o nowsze dane statystyczne, obejmujące 19 miast z klasy do 5 tys. mieszkańców, obrazują zmiany, jakie nastąpiły w ich przestrzeni i zabudowie mieszkaniowej. Wybrane przykłady są zróżnicowane pod względem układów przestrzennych, cech, struktury i stanu zabudowy mieszkaniowej. Ich rozmieszczenie przestrzenne przebiega od obszaru południowo-zachodniego poprzez obszar centralny do południowo-wschodniego i obejmuje miasteczka z województw:

dolnośląskiego, wielkopolskiego, mazowieckiego i podlaskiego, oraz pojedyncze przykłady z województw łódzkiego, zachodniopomorskiego i małopolskiego. Dobór miejscowości miał na celu pokazanie podatności miasteczek położonych na różnych obszarach na transformację społeczno-gospodarczą polskiej przestrzeni i ukazanie pozytywnych i negatywnych przejawów przemian.

1.2. Zmiany ludnościowe

Gwałtowny przyrost liczby miast najmniejszych, jaki nastąpił na przełomie XIX i XX w., powiększył najbardziej liczebną ich grupę (do 3 tys. mieszkańców), a więc tę, która przeważała wśród miast z klasy do 5 tys. mieszkańców (tab. 1.1). Analizowane przykłady 19 miasteczek są więc reprezentatywne, gdyż większość z nich nie przekroczyła 3 tys. mieszkańców. Ponadto wśród nich są również takie, które status miasta nabyły w okresie transformacji społeczno-gospodarczej, niejednokrotnie odzyskując je po długiej przerwie.

Tabela 1.1. Miasta polskie liczące do 5 tys. mieszkańców w latach 1980–2006

Miasta	1980	1990	1995	2000	2002	2006
Ogółem	804	830	830	880	883	889
Do 5 tys. mieszkańców	264	257	269	290	294	301
% ogólnej liczby miast	32,8	31,0	31,2	32,6	33,2	33,8

Źródło: *Roczniki statystyczne GUS* (1997, 2003, 2007).

Zmiany ludnościowe wskazują na zmniejszanie się liczby mieszkańców i to niezależnie od położenia miasteczek, a także na nasilenie się tych tendencji w latach 2002–2006, co wyraźnie wiąże się z przystąpieniem Polski do UE i wyjazdami do pracy (tab. 1.2).

Tabela 1.2. Zmiany ludnościowe

Badane miasteczka w województwach	Ludność			Saldo migracji wewnętrznych		
	1996	2002	2006	1996	2002	2006
Dolnośląskie						
1. Wiązów	2,5	2,3	2,2	+6,0	23,8	9,3
2. Niemcza	3,7	3,3	3,1	-6,3	1,2	-0,9
3. Złoty Stok	3,2	3,0	2,9	+2,3	1,9	-5,3
4. Prusice*	x	2,2	2,2	x	-4,5	1,8
Wielkopolskie						
5. Żerków	2,0	2,1	2,1	+2,6	5,0	3,3
6. Pyzdry	3,2	3,2	3,2	+4,4	0,9	-0,9
7. Zagórz	2,9	2,9	2,9	+13,8	-3,5	5,5
8. Miłosław	3,6	3,5	3,6	-0,3	2,8	2,5
Łódzkie						
9. Krośnice	4,9	4,9	4,6	+9	4,3	-0,4
Mazowieckie						
10. Drobin*	x	3,0	3,0	x	-5,2	-14,3
11. Wyszogród	2,7	2,9	2,8	+5,6	3,2	-1,1
12. Różan	2,9	2,7	2,7	-0,7	-4,0	3,3
13. Chorzele	2,9	2,8	2,8	-9,6	-13,2	3,9
Podlaskie						
14. Suchowola*	x	2,3	2,2	x	-9,6	-10,0
15. Drohiczyn	2,2	2,1	2,1	-0,8	6,3	-5,8
16. Zabłudów	2,2	2,4	2,4	brak danych	-3,8	7,1
Małopolskie						
17. Ciężkowice*	x	2,4	2,4	x	2,9	0,4
Warmińsko-mazurskie						
18. Pasym*	x	2,5	2,6	x	6,0	-0,8
Zachodniopomorskie						
19. Biały Bór	2,2	2,1	2,2	3,0	4,9	-2,0

* W 1996 r. miejscowości nie miały statusu miasta.

Źródło: *Miasta w liczbach 2001–2002, 2005–2006* (2004, 2008).

Najbardziej stabilna sytuacja ma miejsce w Wielkopolsce, gdzie przeważa dodatnie saldo migracji. Na Dolnym Śląsku w korzystnej sytuacji jest Wiązów (+9,3). Sytuacja na Mazowszu jest zróżnicowana: wysokie ujemne saldo migracji ma Drobin (-14,3), miasteczko, które uzyskało prawa miejskie stosunkowo niedawno. Podobnie na Podlasiu w Suchowoli, (-10,0), która utraciła prawo miejskie odzyskała w nadziei na ożywienie miasteczka poprzez ruch pielgrzymkowy związany z księdzem J. Popiełuszką.

Również w Drohiczynie, miasteczku o niezwykłych walorach kulturowych i krajobrazowych, wysokie jest ujemne saldo migracji (-5,8).

Wydaje się, że miasteczka są przebiegiem sytuacji społeczno-gospodarczej reprezentowanego obszaru i potwierdzają diagnozę dysproporcji regionalnych w zagospodarowaniu przestrzennym kraju. Jawi się jednak pytanie, czy rzeczywiste formalne „umiastowienie” sieci osadniczej, jakie nastąpiło w okresie transformacji, miało wpływ na przeciwdziałanie stagnacji w rozwoju miast najmniejszych.

1.3. Działania samorządowe w zakresie rozwoju i aktywizacji małych miast

Z przeprowadzonych badań wynika, że okres transformacji społeczno-gospodarczej, wyrażający się wzrostem odpowiedzialności gmin w wielu sferach i rozwojem samorządności, pobudził społeczności lokalne do działań mających na celu rozwój i aktywizację miasteczek, a także kształtowanie ich ładu przestrzennego. Nastąpił też w tym czasie wyraźny wzrost świadomości, że miejscowe wartości kulturowe, historyczne oraz krajobrazowe mogą stać się inspiracją do wielu działań.

Działania te prowadzone są w płaszczyźnie informacyjnej, organizacyjnej, technicznej i inwestycyjnej. Większość badanych miejscowości w folderach promujących gminy lub miasteczka, charakteryzując je, zamieszcza także ofertę inwestycyjną i turystyczną. Dla niektórych

wydano przewodniki krajoznawczo-turystyczne, prezentujące wartości przyrodnicze i kulturowe miasteczek oraz otaczających je obszarów. Są też i takie, które wydają lokalne pisma samorządowe i obywatelskie, informujące o aktualnych działaniach i wydarzeniach. Szczególne miejsce zajmują opracowania monograficzne, opisujące najczęściej związki z przeszłością bądź też wyznaczające kierunki rozwoju, przygotowane niejednokrotnie w związku ze staraniami władz lokalnych o odzyskanie praw miejskich i wyrażające potrzebę uzasadnienia ich miejską przeszłością. Foldery, przewodniki oraz lokalne pisma są nie tylko dowodem aktywności informacyjnej i promocyjnej, ale także świadectwem identyfikowania się lokalnego społeczeństwa z miejscem – swoją małą ojczyzną.

W miasteczkach organizowane są festyny, plenery malarskie (Drohiczyn, Pyzdry), obchody jubileuszowe z okazji nadania praw miejskich (Pyzdry), imprezy (np. Noc dni Różana), konkursy burmistrzów, dożynki gminne itp. Mają one na celu nie tylko przysporzenie rozrywki mieszkańcom, ale podkreślenie znaczenia miejscowości w regionie i jej specyficznych wartości kulturowych, krajobrazowych, gospodarczych.

W sferze inwestycyjnej są to przede wszystkim działania poprawiające infrastrukturę komunalną: budowa bądź rozbudowa sieci kanalizacyjnej wraz z oczyszczalniami ścieków, modernizacja sieci telefonicznej, w niektórych przypadkach gazyfikacja, budowa obiektów sportowo-rekreacyjnych, (stadiony, sale sportowe), a w ostatnich latach zwrócona jest uwaga na zagospodarowanie turystyczne atrakcyjnych terenów położonych w miasteczkach lub w ich pobliżu. Wiąże się to z możliwością finansowania tych przedsięwzięć z funduszy Unii Europejskiej¹.

Równocześnie ze środków publicznych (fundusze dla bezrobotnych) wykonywane są prace techniczne i porządkowe, modernizacja nawierzchni dróg i chodników, utrzymanie zieleni miejskiej. Do jednej z form aktywności wykorzystującej lokalne warunki przyrodnicze na-

¹ Po przystąpieniu Polski do unii Europejskiej.

leży współuczestniczenie w tworzeniu ekologicznego systemu obszarów chronionych, czego przykładem są utworzone w latach 90. XX w. parki krajobrazowe (Żerkowsko-Czeszewski w Wielkopolsce). Szczególną formą aktywności są starania samorządów gminnych wsi, niegdyś miasteczek, o reaktywowanie praw miejskich. W ich wyniku znacząco powiększyła się liczba miast najmniejszych. Jest to dowód na ożywienie lokalnych ruchów społecznych i gospodarczych, wzrost patriotyzmu lokalnego, a niekiedy ożywienia gospodarczego.

Nie zawsze jednak te działania przekładają się na umocnienie miejsca w sieci osadniczej nowych miast, o czym świadczą negatywne tendencje migracji (np. Suchowola, Drobin, Drohiczyn).

1.4. Sytuacja mieszkaniowa i zasoby mieszkaniowe

Rodzaj zabudowy mieszkaniowej, charakteryzujący się dużym udziałem budynków jednorodzinnych, sprawia, że przeciętne małomiasteczkowe mieszkanie było i jest większe niż średnio w miastach, a w ciągu 20 lat różnica ta powiększyła się znacznie na korzyść miasteczek. Potwierdzają to wyniki przeprowadzonych analiz, obejmujących sytuację z lat 1992–1996 i uzupełnione danymi z roku 2002 i 2008.

W znacznej części badanych miasteczek przeciętna powierzchnia mieszkania wzrosła o kilka (5–8) m², a nawet o kilkanaście (15–16) m². Najkorzystniejsza sytuacja jest w badanych miasteczkach na Podlasiu i w Wielkopolsce. Na Podlasiu, gdzie wyraźny jest udział domów jednorodzinnych, mieszkanie w miasteczkach miało w 2006 r. powierzchnię od 78,6–91,4 m², przy średniej krajowej mieszkania w miastach wynoszącej 61,7 m². Również korzystna jest sytuacja w Wielkopolsce, gdzie mieszkanie w małych miasteczkach ma od 73–91,9 m² i jest większe od mieszkania w kraju o kilkanaście, a nawet 30 m².

Poprawa sytuacji mieszkaniowej pod względem wielkości mieszkania nie oznacza jednak intensywnego ruchu budowlanego, który po-

dobnie jak w kraju, mimo poprawy w ostatnich latach, wyraźnie zmalał. Analizując ruch budowlany w latach 1996–2006, można zauważyć, że o ile w 1996 r. przeciętny wskaźnik 1,6 mieszkań na 1000 mieszkańców przekroczyło 5 badanych miasteczek (pojedyncze przypadki z województw: wielkopolskiego, mazowieckiego i podlaskiego), to w 2002 r. we wszystkich analizowanych miasteczkach ruch budowlany był niższy niż średnio w kraju (3 mieszkania na 1000 mieszkańców), a w 2006 r. prawie wszystkie (z wyjątkiem Miłosławia w Wielkopolsce) budowały znacznie mniej niż średnio w kraju (tab. 1.3).

Z jednej więc strony mamy do czynienia z poprawą jakościową (zwiększa się wielkość mieszkania), a z drugiej zmniejsza się tempo budowy mieszkań nowych. Ponadto przyrost powierzchni mieszkań świadczy o tym, że ruch budowlany obejmuje głównie domy jednorodzinne.

W zabudowie mieszkaniowej małych miast wyraźnie widoczna jest zmiana jej wyglądu, na który wpływ miały przeprowadzone remonty, modernizacje, a czasem przebudowy. Wydaje się jednak, iż samorządy lokalne nie mają jeszcze doświadczenia we wspomaganiu indywidualnych inicjatyw swoich mieszkańców w tych działaniach. Zwolnienie z podatku od nieruchomości właścicieli, którzy poprawiają stan techniczny i estetykę budynków, udzielenie im pomocy technicznej czy doradztwa przy prowadzonych pracach modernizacyjnych należą jeszcze do rzadkości. Mimo to działania samorządów lokalnych i mieszkańców sprawiają, iż miasteczka przestają być bezbarwne i bezradne. Są świadome swoich lokalnych i ponadlokalnych wartości. Starają się o poprawę własnego wizerunku i ładu przestrzennego.

Równocześnie nastąpiła poprawa standardu technicznego wyposażenia mieszkań w małych miastach polskich. Przejawiło się to zwłaszcza w rozwoju sieci kanalizacji i budowie oczyszczalni ścieków, co miało miejsce zwłaszcza w latach 90. XX w. O ile w 1995 r. oczyszczalnie ścieków miało 56% małych miast, to w 2002 r. już 87%, a w 2006 r. prawie 90%.

Tabela 1.3. Zasoby mieszkaniowe i budownictwo mieszkaniowe

Badane miasteczka w województwach	Średnia powierzchnia mieszkań w m ²			Budowa mieszkań na 1 tysięcy mieszkańców		
	1996	2002	2006	1996	2002	2006
Dolnośląskie						
1. Wiązów	61,1	68,3	69,4	0,5	0,9	1,3
2. Niemcza	66,9	62,2	64,1	0,2	0,9	2,6
3. Złoty Stok	60,4	65,4	67,7	1,6	0,3	1,4
4. Prusice*	x	69,1	68,3	x	1,4	1,8
Wielkopolskie						
5. Żerków	76,3	91,7	91,9	2,1	1,4	1,0
6. Pyzdry	72,0	79,8	79,9	1,0	1,3	1,6
7. Zagórz	66,9	79,1	83,8	2,5	0,3	0,7
8. Miłosław	67,7	73,6	73,4	0,8	0,3	5,0
Łódzkie						
9. Krośnice	51,5	56,0	56,4	Brak danych	0,6	0,9
Mazowieckie						
10. Drobin*	x	67,0	64,3	x	0,0	2,7
11. Wyszogród	55,0	68,3	69,3	1,0	0,7	0,7
12. Różan	64,5	70,4	68,7	2,5	2,6	4,1
13. Chorzele	72,2	74,6	68,6	2,8	1,1	2,2
Podlaskie						
14. Suchowola*	x	90,4	91,4	x	1,3	1,8
15. Drohiczyń	70,7	85,6	85,4	3,2	1,4	0,5
16. Zabłudów	69,1	77,9	61,4	1,5	0,8	2,5
Małopolskie						
17. Ciężkowice*	x	86,5	86,5	x	1,7	2,4
Warmińskomazurskie						
18. Pasym*	x	73,7	75,5	x	0,8	1,2
Zachodniopomorskie						
19. Biały Bór	68,8	74,0	79,4	0,3	1,4	0,9

* W 1996 r. miejscowości nie miały statusu miasta.

Źródło: *Miasta w liczbach 2001–2002, 2005–2006* (2004, 2008).

1.5. Funkcje miasteczek – kierunki zmian

Położenie badanych miasteczek w różnych regionach geograficznych, przyrodniczych, społeczno-ekonomicznych, a przede wszystkim w zróżnicowanej przestrzeni, determinuje ich obecny i przyszły rozwój oraz wpływa na pełnione funkcje. Prawie wszystkie badane miasteczka związane są z obszarami wiejskimi, które są atrakcyjne przyrodniczo, krajobrazowo i kulturowo. Większość z nich oddalona jest od głównych szlaków komunikacji drogowej i kolejowej, co sprawia, że samochód staje się podstawowym środkiem lokomocji mieszkańców i zapewnia dostępność usług ponadpodstawowych.

Wszystkie badane miejscowości związane są z gminami rolniczymi, przy czym w wielu z nich funkcjonowało niegdyś rolnictwo społeczne (dawne państwowe gospodarstwa rolne, POM-y, spółdzielnie produkcyjne). Rolnictwo zmienia jednak swój charakter, przekształcając się na sadownictwo i warzywnictwo. Miasteczka pełniły i nadal pełnią przede wszystkim funkcję ośrodków administracji samorządowej oraz obsługi ludności i rolnictwa gminy, a na ich terenie znajdują się różne zakłady przemysłowe zarówno o znaczeniu lokalnym, jak i ponadlokalnym. Najczęściej są to wytwórnie wód gazowych, wytwórnie pasz, zakłady ślusarskie i mechaniczne. Na terenie jednej z gmin (Złoty Stok) znajdują się kopalnie złota. W 10 badanych gminach występują funkcje turystyczne o różnym nasileniu, a w jednej funkcja uzdrowska (Niemcza – uzdrowisko Przerzeczyn). Na rozwój dwóch miasteczek i gmin wpływa pełnienie funkcji związanych z kultem religijnym i administracją kościelną. Drohiczyn jest siedzibą kurii biskupiej i stolicą diecezji drohiczyńskiej, Suchowola to miejsce kultu ks. Jerzego Popiełuszki.

Funkcje dwu miejscowości związane są z obiektami lecznictwa zamkniętego: szpitalem (Wiązów) i zakładem dla upośledzonych umysłowo (Dobroszyce). Muzea regionalne znajdują się w pięciu miastach: Pызdrach, Miłosławiu, Ciężkowicach (muzeum przyrodnicze, a na te-

renie gminy pałacyk J. Paderewskiego w Kąsnie Dolnym), Krośniewicach (oddział Muzeum Narodowego w Warszawie) i Drohiczynie.

Można zatem stwierdzić, że funkcje badanych gmin i związanych z nimi miasteczek oparte były na rolnictwie, drobnym przemyśle, turystyce. Inne funkcje występowały sporadycznie. Władze samorządowe badanych miasteczek upatrują ich rozwój w większości przypadków w rolnictwie. W 13 przypadkach wiązą przyszłość z rozwojem miasteczka jako ośrodka obsługi ruchu turystycznego, tworzone są na ich obrzeżach lub na terenie gminy gospodarstwa agroturystyczne. Czy jednak miasteczka, które określają swoje obecne funkcje jako turystyczne, a nawet upatrują w nich możliwości rozwoju, potrafią temu sprostać i czy są do tego przygotowane?

Należy zdawać sobie sprawę z tego, że atrakcyjność turystyczna małych miast ma ograniczoną liczbę odbiorców. Turyści pojawiają się w okresie letnim, pobyty są krótkie. Najczęściej ograniczają się do zwiedzania zabytków i obiektów muzealnych, a także do oglądania malowniczych krajobrazów z wyznaczonych punktów widokowych. Miasteczka ożywiają się w okresie pielgrzymkowym, podczas świąt kościelnych, a także jarmarków, które pozostają lokalną tradycją, choć mało mają wspólnego z prezentacją wyrobów lokalnego rzemiosła.

Z przeprowadzonych badań wynika, iż oferta dla turystów jest raczej skromna. Wprawdzie w większości miasteczek są obiekty gastronomiczne (restauracje, bary, niekiedy kawiarnie), jednak są one mało zróżnicowane i z nielicznymi wyjątkami nastawione na lokalnych odbiorców. W sześciu miasteczkach (Żerków, Drohiczyn, Narew, Wyszogród, Miłosław, Złoty Stok) są hotele, a w dwóch – domy wypoczynkowe (Różan i Pasym). Atrakcyjność turystyczną miasteczek wzbogacają liczne obiekty zabytkowe (pałace, dwory, parki, kościoły) położone na terenie gminy. We wszystkich znajdowały się urządzenia obsługi ludności stopnia podstawowego. W niektórych oferta usług była szersza. Banki spółdzielcze, jak wynika z badań, znajdowały się w ośmiu badanych miasteczkach: Pyzdrach, Zagórowie, Pasymiu, Żerkowie, Miłosławiu, Chorzeliach, Drobinie, Sosnowicy, funkcjonowały

tam od wielu lat, a nawet, jak w Miłosławiu, odgrywały dużą rolę w kształtowaniu życia społeczno-gospodarczego.

W ostatnich kilku latach w badanych miasteczkach wyraźnie wzrosła oferta usług bankowych i drobnego handlu, rozwinęła się sieć prywatnych sklepów spożywczych i spożywczo-przemysłowych. Natomiast domy towarowe, stanowiące własność GS, przeżywają kryzys. Zmieniają się zarówno ich właściciele, jak i przeznaczenie obiektów, w których się mieszczą. Stacjonarną sieć handlu uzupełniają tradycyjne jarmarki (Pyzdry, Zagórów, Narew, Krynki Białostockie), a także handel objazdowy z różnego rodzaju towarami.

Rozwój motoryzacji nie ominął również miast najmniejszych. Buduje się i modernizuje stacje benzynowe, lokalizowane najczęściej na peryferiach miast, powszechne są warsztaty samochodowe. Konsekwencją tego zjawiska jest uciążliwość ruchu samochodowego w zabudowie miasteczek, a zwłaszcza w ich historycznych częściach. Rynki ze starą zabudową, stanowiące ozdobę miasteczek i ich główną atrakcję, zamienia się na parkingi samochodowe.

1.6. Podsumowanie

Przeprowadzone badania wskazują na występowanie zarówno pozytywnych, jak i negatywnych zjawisk wpływających na rozwój małych miast po 20 latach transformacji społeczno-gospodarczej.

Do zaobserwowanych zjawisk pozytywnych można zaliczyć:

- poprawę miejskiej infrastruktury technicznej;
- poprawę standardu mieszkań i warunków mieszkaniowych;
- wzrost poczucia odpowiedzialności samorządów lokalnych i tożsamości z miejscem zamieszkania ludności;
- wzbogacenie życia kulturalnego i promocji miasteczek;
- umiejętne wykorzystywanie walorów kulturowych i krajoznawczych w kreowaniu nowych funkcji i uzyskiwaniu funduszy europejskich.

Zjawiska negatywne to:

- ubytek ludności;
- ograniczenie miejsc pracy;
- ograniczenie transportu zbiorowego na rzecz indywidualnego;
- wzrost liczby samochodów przejeżdżających przez centra miasteczek w ruchu lokalnym i zewnętrznym, co powoduje zanieczyszczenie środowiska i stanowi zagrożenie dla historycznej zabudowy.

Można zatem uznać, że miasteczka wykorzystywały szansę, jaką przyniosła im zmiana systemu gospodarczego, a zwłaszcza możliwość korzystania ze środków Unii Europejskiej, przeznaczonych na dofinansowanie licznych programów.

Podkreślić należy, że niezależnie od ogólnych, pozytywnych efektów transformacji rozwoju miast polskich, rozwój małych miasteczek następuje głównie w oparciu o posiadane z przeszłości wartości kulturowe. Transformacja pozwoliła na wydobywanie tych wartości. Zewnętrznym, fizycznym wyrazem tych wartości są dość liczne zabytkowe obiekty sakralne (świątynie różnych wyznań) i świeckie (dwory, kompleksy pałacowe z parkami), zachowane układy urbanistyczne, atrakcyjne środowisko przyrodnicze w pobliżu (kompleksy leśne i wodne). Ich umiejętne wykorzystanie ma wpływ na utrzymywanie się dawnych funkcji miasteczek lub przekształcenia funkcjonalne w kierunku turystyki, agroturystyki, a także sporadycznie rolnictwa ekologicznego i zmianę obrazu miasteczek. Wymaga to jednak poszanowania istniejących wartości kulturowych i krajobrazowych w architekturze nowych inwestycji publicznych i prywatnych.

Potwierdza się jednak znaczne zróżnicowanie przestrzenne tempa przemian, na co wskazują wyniki badań regionalnych i diagnozy stanu zagospodarowania przestrzennego. W regionach słabych obraz miasteczek i ich przemiana nie są tak wyraźne jak w regionach silniejszych.

Wyraża się to zarówno w układach urbanistycznych bardziej zwartych (miejskich) i murowanej zabudowie na obszarach województw dolnośląskiego i wielkopolskiego, jak i w mniej zwartej zabudowie województw centralnych oraz w rozproszonej drewnianej zabudowie

(niejednokrotnie o dużych wartościach kulturowych) przeważającej w miasteczkach na Podlasiu.

Nie można jednoznacznie pozytywnie określić formalnego umiejscowienia sieci osadniczej przez „odzyskanie” utraconych w przeszłości praw miejskich. Badane przypadki nie wskazują na to, aby przywrócony status wpłynął na ich rozwój społeczno-gospodarczy i przestrzenny. Nie ominęło ich zjawisko ubytku ludności, będące wynikiem (głównie) migracji zarobkowej.

Przeprowadzone badania objęły wprawdzie wybrane miasteczka położone w różnych regionach kraju, ale pozostające z dala od dużych miast bądź słabo z nimi powiązane, których w strukturze osadniczej kraju jest najwięcej. To one najdotkliwiej odczuwają ubytki ludności, niedostatek miejsc pracy i wreszcie uciążliwości dostępu do usług ponadpodstawowych. Z kolei miasteczka położone w zasięgu oddziaływania dużych miast podlegają silnym procesom urbanizacyjnym i inwestycyjnym, stając się atrakcyjną częścią obszarów metropolitalnych. Można się spodziewać pogłębienia zróżnicowania w standardzie życia mieszkańców miasteczek w strefie podmiejskiej w stosunku do mieszkańców pozostałych miasteczek, które wymagają dalszych zmian. Zachodzące przeobrażenia nie powinny zniekształcać lub niszczyć niepowtarzalnej tożsamości miasteczek, bacząc jednak, by nie stawały się martwymi skansenami.

Bibliografia

- Barek R., Zaniewska H. (2006), *Warunki rozwoju małych miast w Wielkopolsce*, [w:] Heffner K., Marszał T. (red.), *Uwarunkowania rozwoju małych miast*, PAN–KPZK, Warszawa.
- Kosiński W. (2000), *Aktywizacja turystyczna małych miast*, Wyd. PK, Kraków.
- Kwiatkiewicz J. (2003), *Polska. Urokliwy świat małych miasteczek*, Sport i turystyka, Muza, Warszawa.
- Miasta w liczbach, 2001–2002, 2005–2006, (2004, 2008)*, GUS, Warszawa.
- Zaniewska H. (1998), *Polskie miasteczka w okresie transformacji społeczno-gospodarczej*, IGM, Warszawa.

- Zaniewska H., Berek R. (2007), *Tożsamość miasteczek wielkopolskich i możliwości jej zachowania*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej. Architektura i Urbanistyka”, z. 11.
- Zaniewska H. (2009), *Krajobraz kulturowy i przyrodniczy miasteczek wielkopolskich jako przesłanka rozwoju ich funkcji turystycznych*, [w:] Domański B., Kurek W. (red.), *Gospodarka i przestrzeń*, UJ, Kraków.
- Ziobrowski Z., Pijanowski J. M. (red.), (2008), *Nowe zadania planowania miejscowego w kształtowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym obszarów wiejskich*, IRM, Kraków.